

גלריה

הארץ

www.haaretz.co.il

יום שני כ' באדר תשפ"ג
13 במרץ 2023

דודו טסה הניח
לשכל, עבד עם
הלב ויצר אלבום
פשוט נהדר

5

16 מיני איריסים פורחים
בישראל, חלקם נדירים
מאוד, ויש כאלה שיעשו
הכל כדי לראות את כולם.
עכשיו, בעיצומה של עונת
הפריחה, זה הזמן לבדוק
אילו מהם נמצאים בסכנת
הכחדה, כיצד ניתן להציל
את בתי הגידול שלהם ואיך
האיום האיראני קשור לכל זה

עושים לנו פריחה

משה גלעד

צילומים: גיל אליהו

מזאתם איריסים? שאלו בתק"ו ווה נער ונערה על שביל בגבעת המורה. חיוך רחב התפשט על פניהם כאשר הצבעתי לכיוון שבו ראינו כעשרה פרחים צומחים במד"ר רון הרכס. "נצרתיי?" שאלו ושמחו צא", אמרה הצעירה. רגע לאחר מכן כבר רכנו שניהם וצילמו פרח מר"שים, לבן מנומר, בשיא הפריחה שלו. יום שבו רואים איריס נצרתי בתפארתו הוא בלי ספק יום מוצלח. כמו כולם, גם אני אוהב מאוד איריסים (או אירוסים. האקדמיה ללשון מאפשרת להשתמש בשני השמות). לפני כשנה, מול מקבץ פריחה יפה של איריס ארגמן בש"רון, פגשתי זוג מטיילים מבוגרים. לאחר שיחה קצרה סיפרו בהתלהבות שיש להם משימה. הם רוצים לצפות בכל 16 מיני האיריסים שפורחים בישראל.

המשך מעמ' 1

"יתר על כן", אמרה האישה, "אנחנו רוצים לעשות זאת במהלך עונה אחת. בעבר, במרוצת השנים, כבר ראינו את רוב האיריסים, גם הנדירים ביותר שפורחים בישראל, אפילו את איריס טוביה ראינו ליד בורות לוך, אבל השנה יש לנו קצת יותר זמן פנוי והחליטנו לרדוף אחרי האיריסים. לדרוש את כולם לעונה אחת."

שניהם חבשו כובעים אדומים תואמים, לחייהם היו סמוקות מעט והם צחקו כילדים. קנאה ירוקה אפפה אותי. הרעיון נשמע לי נפלא. לצערי לא שאלתי באותו מפגש קצר מה שמם ואיני יכול אפילו לברר אם הצליחו במשימה. הלוואי שכן. ההערצה גברה בינתיים על הקנאה.

מובן מאליו שהאתגר הזה נובע מיצר תחרותיות מופרך, מהול בצורך להשלים משימה. יש כאן איוו אשליה של שלמות, שאי אפשר להתגבר עליה. מעין שאי ספורטיבי, קצת מיותר אבל מושך כמו זכיה של גובאק ג'וקוביץ' בארבעת טורנירי הגראנד סלאם בשנה אחת, או השלמת סדרה נדירה באוסף הבולים המשפחתי. הישג שעלול להישמע כמיותר אבל מציב את הזוכה במעמד רם ונישא ומלא אותו באושר.

ניסיונותי בשבועות האחרונים למצוא קבוצות דומות ומאורגנות של "צידי איריסים" עלו בתוהו. מצאתי מדווחי פריחה אדוקים, קבוצות של צלמים חובבים שיוצאים לחפש פריחה תרנית, לא משנה של מה. אבל לא מצאתי עדיין "נאמני איריסים", שדבקים במטרה האחת והיחידה – לרדוף ולצוד בזה אחר זה את כל מיני האיריסים בארץ.

פריחה של פרח איריס נמשכת בין יום אחד לשבוע. העונה כרעה בעיצומה והיא נמשכת כחודשיים, עד סוף מרץ. פרחי איריס הארגמן בשמורת קדימה ובשמורת האיריסיים בנתניה נראו בשבוע שעבר מעט עייפים מן החום המפתיע שהסתער עוד לפני האביב. מינים

מלמעלה ובשער: איריס נצרת בגבעת המורה, למטה: איריס הגלבו ליד מלכישוע. כמעט כל סוגי האיריסים מוגנים בחוק

הגדולה ביותר". האם ישראל היא מעצמת איריסים? "מול טורקיה והקווקז אנחנו עניים. אבל הכי טוב לנסוע לאיראן. זו ממלכת האיריסים".

ספיר מתמחה בחקר איריסיה היכל. לדבריו, הם הכי מעניינים, גדולים וכריזמטיים. מקורם באזור הקווקז (ארמניה, אזוריג'ן). מאזורים הרריים אלה התפשטו האיריסים דרומה ומערבה. קבוצה גדולה של מינים נמצאת באזור ההרים סביב דמ' שק. משם התפשטו בכמה צירים, פחות או יותר לאורך קו הרקס של הרי הלבנון, חרמון, גלעד, מואב ואדום.

"אנחנו חוקרים את התפשטות והתמיינות האיריסים בשני מיליון השנים האחרונות". מסביר ספיר. "לפני שני מיליון שנים נוצרו חורלות מישור החוף. כיום כמעט כל איריסיה היכל בישראל בסכנת הכחדה חוץ מאיריס הנגב. הוא מאוד נפוץ ומוגן יחסית בזכות שטחי האש של צה"ל. אצל המינים

להפליא: איריס הסרגל, איריס טוביה (שנקרא בעבר איריס ער' ויהו), איריס ענף, איריס הביצות, איריס ארם נהריים, איריס אר' צישראל, איריס הלבנון. כמעט כל מיני האיריס מוגנים בחוק.

שני מיליון שנים

הבוטנאי ד"ר יובל ספיר, מנהלו של הגן הבוטני באוניברסיטת תל אביב, חוקר שנים רבות את איריסיה היכל. הוא מתמקד בהשפעות אקולוגיות על תהליכים אבולוציוניים ובמבנה הגנטי של האיריסים.

ד"ר מרגרטה וולצ'ק: "האיריסים ישרדו כי יש מספיק במקומות תחת שמירה. אלה אוכלוסיות שאפשר לתמוך בהן. הם זוכים ליחסי ציבור טובים ולאחדה כי הם יפים, בולטים ופורחים תקופה קצרה"

אתרי פריחת איריסים

- 1 **איריס הלבנון** גליל, גולן, חרמון
- 2 **איריס וסט** החרמון
- 3 **איריס החרמון** החרמון
- 4 **איריס הביצות** שמורת אחו נוב, רמת הגולן
- 5 **איריס הדור** סביב קיבוץ מנרה בגליל העליון
- 6 **איריס ארם נהריים** הגליל העליון, צפון הגולן והחרמון
- 7 **איריס ענף** שמורת החולה
- 8 **איריס נצרת** בשמורת יער גבעת המורה
- 9 **איריס גלבו** מדרום למלכישוע
- 10 **איריס ארגמן** שמורת קדימה, שמורת איריס הארגמן מול בריכת החורף בנתניה, ממזרח ליער אילנות בשרון. גבעת חומרה ליד פלמחים
- 11 **איריס הסרגל** הכרמל, מצוק האון, הר עמשא
- 12 **איריס ירוחם** צפונית לירוחם
- 13 **איריס שחום** גבעות גורל ואזור תל ערד
- 14 **איריס הנגב** חולות הנגב המערבי
- 15 **איריס טוביה** הר בוקר, רמת עבדת, בורות לוך
- 16 **איריס ארץ-ישראל** גליל, שרון, שפלה, נגב צפוני

האחרים הבעיות קשות ומגוונות". איריס הדור, מסביר ספיר, עובר בשנים האחרונות תהליכים דרמטיים. זה צמח מעניין כי יש לו שני אזורים תפוצה – בגליל העליון המזרחי באזור מנרה ליד גבול לבנון ובשטחי פלסטין בין שכם לרמאללה. יש צוות באוניברסיטת א-נג'אח שבדק את המצב של האוכלוסיות שם. יש שם פגיעה בגלל חקלאות, ובגלל בנייה של יהודים ופלסטינים, אבל קצב הירידה נמוך.

"בגליל העליון המצב ממש קשה. יש שם ירידה דרסטית במספר הפרחים ואנחנו לא יודעים להסביר בדיוק למה. מעשרות רבות של פרטים מצאנו בשנה שעברה רק חמישה. עשינו ניסויים בהשבה לטבע וגם זה מצביח ליח באופן מינורי מאוד. ניסויי השבה לטבע של איריס ארגמן הצליחו טוב יותר".

ד"ר מרגרטה וולצ'ק מחטיבת

שמאפשר התאמות לסביבתם. הפגיעה באיריסים, מסביר ספיר, גדולה וזה נכון כמעט לגבי כל המינים. לדבריו, הבעיה העיקרית של האיריסים בישראל היא הרס בתי הגידול. השטחים הטבעיים נעלמים ומצטמצמים. יש מינים של איריסים שרוב האוכלוסיות שלהם לא מוגנות בשמורות טבע. יש לדבריו גם מינים שהאוכלוסיות מוגנות וזה לא עוזר להם כי לא תמיד מתייחסים ברצינות לשמורות טבע.

תשומת לב מיוחדת הוא מציע להקדיש למישור החוף, שם נמצא איריס הארגמן בסכנה קריטית. "בהערכה שעשינו", אומר ספיר, "מצאנו שהמין ייחד מהעולם בתוך 50 שנה. הלוואי ונתבדה אבל אני בעיניים פקוחות. הקרקעות של מישור החוף ואזורי ביצות הם שני בתי הגידול שנעלמים הכי מהר בארץ. לכן איריס ארגמן ואיריס הביצות הם אלה שבסכנת ההכחדה

באזור שבין טורקיה, ארמניה, איראן, צפון לבנון וישראל. חברה נחשבים למינים הבולטים, המרשימים והיפים ביותר מבין האיריסיים. הם גבוהים יותר מאחיהם, יש להם גוונים נהדרים, וכפי שאפשר להבחין משמם – מלווה אותם תחושה מלכותית. זו האצולה המתנשאת של פרחי הבר בישראל והיא בסכנת הכחדה.

בישראל צומחים תשעה מינים של איריס היכל. רובם אנדמיים לארץ, כלומר צומחים רק כאן. תשעה המופלאים הם איריס החרמון, איריס נצרת (בגליל התחתון), איריס הדור (במזרח הגליל העליון), איריס הגלבו, איריס שחום (אזור ערד ובאר שבע), איריס הנגב, איריס ירוחם (סביב ירוחם ודימונה), איריס הארגמן (מישור החוף), איריס וסט (החרמון). מלבדם אפשר למצוא בישראל גם איריסים אחרים, קטנים יותר ובכל זאת יפים

אחרים, כמו איריס נצרת בגבעת המורה קשה יותר למצוא ורבים עדיין לא פרחו. ניסיון מוקדם מדי לחפש את איריס הביצות בשמורת אחו נוב בגולן לא העלה מאומה. סיור ארוך בגלבו, ליד מלכישוע, העלה רק ארבעה או חמישה פרחים יפים ומעט בודדים. "הגעתי

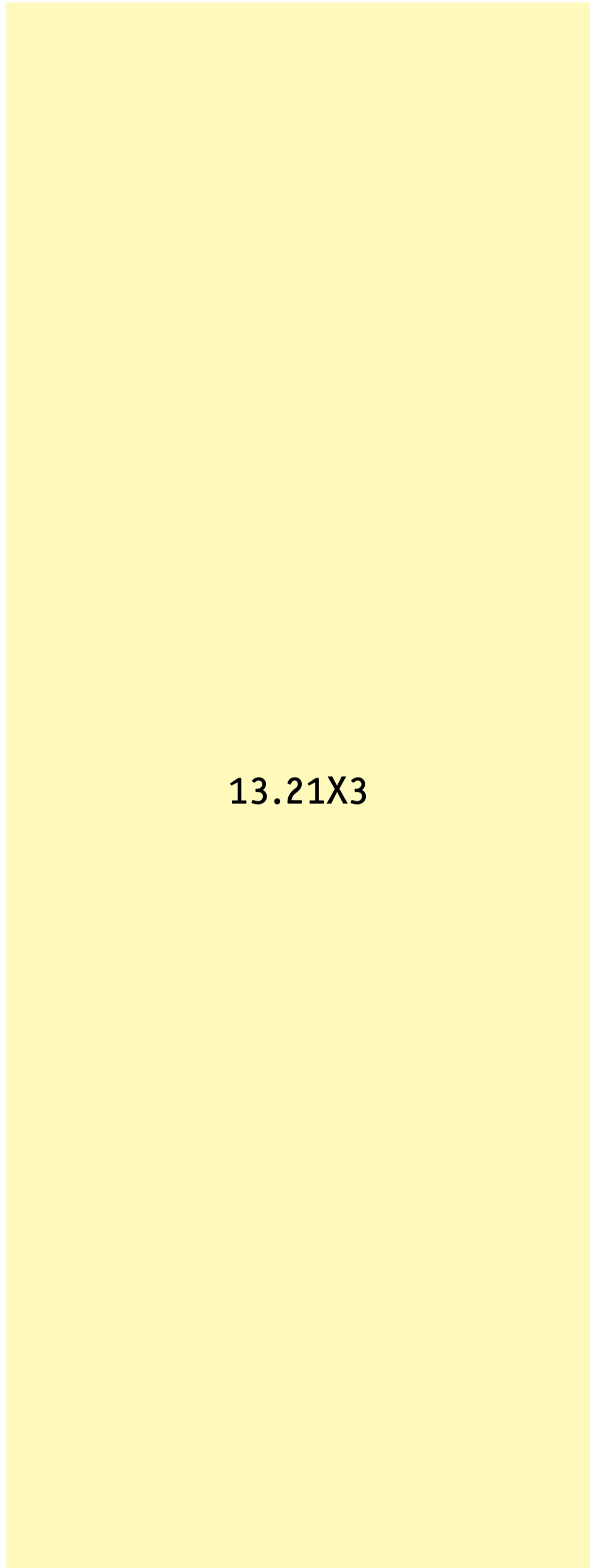
אצולת פרחי הבר

איריס היא אלת הקשת בענן במיתולוגיה היוונית. הפרח המיוחס מופיע כסמלה של "החב"ר להגנת הטבע". ויכוח מר גיטש סביב השאלה האם סמל הפלור דה ליס (מצרפתית: Fleur de lis, דגם פרח סימטרי בעל שלושה עלי כותרת) מדמה איריס או שושן צחור. לפי פרשנותו של עזי פו "שושן" שנוכר בתיאור מקדש שגם סמלי שושלות מלכי פרס, צרפת ואנגליה נלקחו מהאיריס כמו גם סמלי הצופים, השומר הצעיר, אגף המודיעין, סירת מטכ"ל ועוד.

יש בעולם כ-300 מיני איריסיים. הבוטנאים מתלבטים כבר שנים רבות לגבי חלוקתם ומיונם לקבוצות. מייק לבנה כתב באתר "צמח השדה": "הסוג איריס כה מיוחד ושונה מיתר הסוגים במשפחה, והוא כה מגוון בתוכו, עד שחלק מן החוקרים רואים בו משפחה בפני עצמה."

תת הקבוצה (סקציה) הבולטת ביותר היא של איריס היכל. סך הכל יש בעולם בקבוצה זו 54 מינים. כולם גדלים במערב אסיה

2X4

13.21X3

בשדות, שיאפשרו צמיחת מינים בסכנה. לפעמים אין ברירה, מס' בירה לבל-ז'ון, ועושים העתקות לשטחים אחרים.

האם מטיילים מסכנים את האיריסים?

"לפני עשרות שנים קטפו איריסים. היום ברור שהאיום אינו מגיע מטיילות אלא מבנייה. מטיילים עלולים לרמוס עליים, אבל זה מינורי. במובנים רבים הם דווקא מועילים כי הם תורמים להעלאת מודעות. כנס ציונה, למשל, יש קבוצה פעילה מאוד של שומרי הגבעות. בזכותם הגב' עות הסמוכות לעיר נהפכו לגן לאומי. הם עוזרים לשלט ולסמן שבילים בחבלים, כדי שמטיילים לא ייפגעו בפריחה. כך גם בגב' עת האיריסים בראשון לציון. הם דחפו והובילו לכך שהעירייה קנתה את השטח, כדי להפוך אותו לשמורה עירונית".

לדברי לבל-ז'ון, תמונת המצב הכללית אינה טובה כי האוכלוסייה בארץ גדלה וזה בא על חשבון הצומח. "כולם רוצים טבע ליד הבית אבל הם רוצים גם בית וזה מורכב".

הפתרון באזור צפוף כמו הש"ר הן "שמורות עציץ" (שמורות זעירות שמשמשות כאיים קטנים ומוגנים). נוסף לכך מאיימים על האיריסים מינים פולשים כמו החמציצים, אותם מגדירה לבל-ז'ון כ"מיין פולש נוראי". הם מש' תלטים על שטחי האיריסים, למ' של בשמורת קדימה. דגש מיוחד שמה לבל-ז'ון על כך שבזכות הש' מירה על האיריסים, שכולם רוצים לראות, נהנים צמחים אחרים בסכנת הכחדה, פחות מיוחסים אבל נדירים במידה רבה יותר. בשמורת קדימה, למשל, משיבים עכשיו לטבע את הברצין הבירותי. צמח עדין מאוד ובעל עמודי תפוחת דקים. הוא שרד רק בחורשת הסרג'נטים בנתניה ובשמורת ליימן ליד נהריה. עכ' שיו מגדלים אותו ומשיבים לק' דימה ולבני ציון. "אנשים באים לשם בגלל האיריסים, אבל הוא מרוויח מההגנה".

ד"ר יובל ספיר: "הקרקעות במישור החוף ואזורי ביצות נעלמים הכי מהר. לכן איריס ארגמן ואיריס הביצות הם בסכנת ההכחדה הגדולה ביותר. המין עלול להיכחד בתוך 50 שנה"

איריס בסמל של הצופים. נחשב לפרח מיוחס

באדמות כבדות, בעיקר בעמקים, אומרת וולצ'ק. "אלה אדמות שרו' בן מעובדות. כל עוד העיבוד החק' לאי היה מסורתי הפרחים מצאו את מקומם בשולי השדות האלה. אבל מאז שהכניסו חריש עמוק וחומרי הדברה המינים האלה נע' למים. חלקם אנדמיים לישראל, כמו אלקנת הגליל (פרח צהוב קטן, עשבוני, שצומח בעמקים ופ' רח באביב) למשל. או מרות איג (פרח ורוד ממשפחת השפתניים). שניהם גדלים באדמות כבדות, אנדמיים לישראל ונמצאים בסכ' נת הכחדה".

מרב לבל-ז'ון, מרכות פרויקט שימור צמחים בסכנת הכחדה ברשות הטבע והגנים, מסבירה שהפתרון לבעיית הצמחים שנעל' מים מן האדמות הכבדות, איריסים ואחרים, חייב לבוא משיתוף פעולה עם החקלאים. הדרישה היא שישאירו שוליים לא מרוססים

המדע ברשות הטבע והגנים מסביר רה שהכלי הראשון של הגנה על האיריסים הוא הגנה על בתי הגי' דול, אבל איריסים רבים לא נמ' צאים בשטחי שמורות ולדבריה אין כבר אפשרות להכריז באזורים מסוימים על שמורות נוספות.

דרכי הגנה נוספות שמונה וולצ'ק הן שימור בגני מקלט (גנים בוטניים אזוריים קטנים באתרים של רשות הטבע, למשל בציפורי ובעין אפק), או איסוף זרעים ושי' מורם בבנק הגנים הלאומי. בבנק יש שימור של כל איריסי ההיכל. בנוסף לכך נעשים לדבריה סקרים מתמשכים של מצב האוכלוסיות בשטחי שמורות ומחוצה להן. מאחר שהאיריסים הם גיאופיטים (צמחים שבתקופה מסוימת מתים כל חלקיהם מעל הקרקע ונותר רק איבר אגירה תת-קרקעי) קל לדברי וולצ'ק להעתיק אותם והם שורדים את התהליך.

עליות וירידות

לצד כל אלה מסבירה וולצ'ק שיש עדיין תופעות רבות שקשה להסביר. לדבריה, יש, למשל, באוכלוסיית איריס הגולן, עליות וירידות לא מוגנות ודינמיקה שקשה למצוא לה הסבר. תופעות דומות התגלו בחיפוש אחר איריס הדור בגליל עליון, או בהר ברקן בגלבוץ, שהיתה שמורת דגל של איריס הגלבוץ ולפני כעשור חלה בה ירידה דרמטית במספר הפר' טים. במלכישוע לעומת זאת, באזור אחר ברכס הגלבוץ, האוכלוסייה משגשגת. המחקר מעלה שההסבר לכך הוא סוג הסלע ורצף שנים שחונות. ובכל זאת, אומרת וולצ'ק, "יש לנו יותר שאלות מתשובות". איריס הביצות, למשל, סובל כי הביצות נעלמות, אבל בביצות שזכו לשימור רואים תופעה של ירידה באוכלוסיות האיריסים. ההסבר הוא כנראה שילוב של תחרות עם מינים אחרים וירידה במפלסי המים.

האם האיריסים בישראל ישרדו?

"האיריסים ישרדו כי יש מס' פיק במקומות תחת שמירה. אלה אוכלוסיות שאפשר לתמוך בהן. הם זוכים ליחס ציבור טובים ולאחדה כי הם יפים, בולטים ופורחים תקופה קצרה. גם העובדה שהם אנדמיים לארץ ואפשר לראות אצלם תהליכי אבולוציה בעבודה מגינה עליהם. הם מרתקים גם מדעית וגם את שומרי הטבע". כדוגמה לבעיה ולתגלית מד' עית מסקרנת מציגה וולצ'ק מח' קר שעסק באיריסים בשמורה בנתניה, שם יש בעיה של האבקת הפרחים, כי הבנייה סוגרת על השטח מסביב. דבורים יחידאיות קטנות, בעיקר זכרים, מאביקות איריסים. מחקר שערך יובל ספיר גילה שלמעשה זה מקום לינה שלהם. הם נכנסים לפרחים לא כדי לחפש אבקה או צוף אלא כבית מחסה. הם שוהים בתוך הפרח כלילה וזה יתרון כי הפרח כהה והוא מתחמם מהר ויכולים לצאת לפעילות מוקדם בבוקר. **אם לא צריך לדאוג לאיריסים, למי כן כדאי לדאוג? "אני דואגת לצמחים שגדלים**

אירוס הארגמן בשמורה בנתניה. זוכים ליחסי ציבור טובים